

FEMINISTISCHE OPENBAARHEID

De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898

Maria Grever en Berteke Waaldijk

Amsterdam (Stichting Beheer IISG) 1998

352 blz. f 39,-

Het is niet overdreven om te stellen dat er vijftientwintig jaar naar dit boek is uitgekeken. Sinds de opkomst van vrouwengeschiedenis in Nederland is de eerste feministische golf een aantrekkelijk onderzoeksthema geweest, waarbij meteen al bleek dat de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid een belangrijk evenement was. Sindsdien zullen bij vele onderzoeksters over die Tentoonstelling vragen zijn opgekomen die niet naar tevredenheid beantwoord konden worden door het ontbreken van een uitgebreide geschiedenis ervan. Maria Grever en Berteke Waaldijk hebben alleen daarom al met *Feministische openbaarheid* de vrouwengeschiedenis - en uiteraard de geschiedschrijving van het Nederlandse *fin-de-siècle* - een grote dienst bewezen.

Bovendien is het een aantrekkelijk vormgegeven, ruim geïllustreerd en meeslepend boek. Doordat de schrijfsters ruim hebben geput uit het uitgebreide archief van de Tentoonstelling, kunnen de lezers van dichtbij meeleven met de vrouwen die zich voor een enorme en complexe taak gesteld zagen. Ervaring met het organiseren van grootschalige evenementen hadden ze niet, zodat veel met vallen en opstaan moest gebeuren. We volgen hen vanaf de ervaringen met een Nederlandse inzending voor het Vrouwengebouw van de Wereldtentoonstelling in Chicago in 1893 (die zelfs tot een langdurige vete zouden leiden), via de berichten van een geslaagde vrouwententoonstelling in Kopenhagen in 1895, naar de eerste plannen voor een soortgelijke onderneming in Nederland in de zomer van 1898, ter opluistering van de kroning van koningin Wilhelmina. Dat Nederland door een vrouw geregeerd ging worden was een uitgelezen gelegenheid om aan een groot publiek te laten zien welk werk vrouwen aankonden. Niet alleen door het tentoongestelde, maar ook door mannen uit te sluiten van de organisatie ervan. Doelstellingen waren het uitbreiden van de beroepsmogelijkheden van vrouwen uit de middengroepen en verbetering van de arbeidsomstandigheden en lonen van vrouwen uit de arbeidersklasse. Voorop stond de overtuiging dat alle vrouwen met werk in het eigen levensonderhoud moesten kunnen voorzien. Daarnaast was het een gelegenheid voor vrouwenorganisaties van uiteenlo-

pende signatuur om samen te werken en om aan de buitenwereld te laten zien wat zij nastreefden.

We lezen hoe het plan slaagde en de organisatrices lieten zien wat ze konden. Op een duinterrein tussen Den Haag en Scheveningen verrezen gebouwen waarin producten van allerlei soorten vrouwenwerk waren geëxposeerd, bijeengebracht door de 24 rubriekscommissies die elk verantwoordelijk waren voor een afdeling. Ook werd er veel cijfermateriaal gepresenteerd over vrouwenarbeid in den lande. Er waren muziekkuitvoeringen en congressen. Er was vrouwenarbeid *live* te zien, zoals kaas maken, tapijt weven en sigaren maken. En, als bijzondere attractie, een nagebouwde kampong, Insulinde geheten, waar een groep Javaanse mannen en vrouwen werkten en optraden met muziek, toneel en dans. Dit alles werd in de ruim twee maanden dat het bestond, bezocht door meer dan 90.000 mensen. Behalve dat de auteurs van *Feministische openbaarheid* uitgebreid verslag doen

van de deliberaties en de keuzes die tot het uiteindelijke resultaat leidden, hebben ze ook hun best gedaan om een beeld te schetsen van de Tentoonstelling zelf. Behalve van de (schaarse) foto's, plattegronden en schetsen hebben ze daarvoor vooral gebruikgemaakt van verslagen en reacties in de pers.

Dit alles resulteert in een veel uitvoeriger beschrijving - vol fascinerende details - dan het beeld van de Tentoonstelling dat we kenden uit de eerdere literatuur. Maar geeft dit boek ook een *ander* beeld? Aan een antwoord op die vraag kunnen de drie trefwoorden waaruit de naam bestaat, Nationale, Tentoonstelling en Vrouwenarbeid, richting geven. Om met het tweede te beginnen, voorzover ik weet is dit de eerste keer dat er aandacht wordt besteed aan de Tentoonstelling als tentoonstelling. Grever en Waaldijk plaatsen haar in de context van de nijverheids- en wereldtentoonstellingen die al de hele negentiende eeuw populair waren geweest. Daaruit leren we dat opvallende kenmerken van deze tentoonstelling, zoals de disproportionele nadruk op moderne, machinale industrie en het exposeren van levende mensen, binnen dat genre pasten. Ook voor vormgeving en plattegrond kon er bij het plannen van de Tentoonstelling uit talloze voorbeelden van andere exposities gekozen worden. Het bijzondere van deze tentoonstelling was dat die door vrouwen was georganiseerd en werd bestierd. En natuurlijk dat het publiek in meerderheid uit vrouwen bestond. Daarover had ik trouwens nog wel meer willen weten, bijvoorbeeld of die negentiende-eeuwse nijverheidstentoonstellingen werkelijk nauwelijks door vrouwen bezocht werden, zoals de schrijfsters suggereren (p. 151). En hoe zat dat met kunsttentoonstellingen?

In tegenstelling tot het tentoonstellingsaspect, dat samenhangend behandeld wordt, komt het antwoord op de vraag waar het Nationale uit bestond, niet zo duidelijk in het boek naar voren. De auteurs zien het nationale karakter in het organisatie-model van het voorbereidende werk, waarin plaats was ingeruimd voor 69 plaatselijke comités en correspondenten die geld inzamelden om de tentoonstelling te financieren en gegevens verzamelden over vrouwenarbeid in de eigen regio. Maar dat is nationaal in de zwakke betekenis van 'landelijk' of 'Nederlands'. De aanleiding, de troonsbestijging van de jonge koningin, hield wel nauw verband met de natie-staat, maar het boek vermeldt niets over een beslissing om de tentoonstelling 'Nationaal' te noemen. Waren de initiatiefneemsters het daar zonder discussie over eens? Of paste die naam gewoon in het herlevende nationalisme van het Nederlandse *fin-de siècle*? Hoe paste de Tentoonstelling als geheel eigenlijk in dat natiebeseef? Een van de grote verdiensten van *Feministische openbaarheid* is dat de schrijfsters ruim aandacht besteden aan de afdelin-

gen West-Indië en Oost-Indië, inclusief imitatiekampjong. De aanwezigheid van die afdeling op de Tentoonstelling brengen Grever en Waaldijk wel in verband met het nationale karakter ervan, maar dat aspect blijft onuitgewerkt. Kortom, voldoende vragen voor verder onderzoek.

Het derde trefwoord, Vrouwenarbeid, betreft het enige aspect van de Tentoonstelling dat in eerdere literatuur al aandacht had gekregen, en dan vooral in het kader van de agitatie door enkele vooraanstaande sociaal-democraten tegen het plan voor de Tentoonstelling. Ook het verhaal van de 'Gruweltafel', de dramatische aanklacht op de Tentoonstelling tegen de uitbuiting in de huisindustrie in de afdeling Maatschappelijk werk, is overbekend. Wat Grever en Waaldijk nu terecht naar voren hebben gehaald, is de feministische bezorgdheid over de 'zedelijkheid' in de industrie (waar de omgangsvormen ongepolijst waren) en de boodschap van de Tentoonstelling dat daar een groot, nieuw werkterrein lag voor 'beschaafde' vrouwen - vrouwen uit de burgerij - als opzichters en arbeidsinspecteurs. Waar Grever en Waaldijk naar mijn smaak echter te weinig oog voor hebben, is dat de bezorgdheid om de 'onzedelijkheid' van fabrieksarbeid, vooral waar vrouwen met mannen in één lokaal werkten, al een thema was geweest vanaf het moment dat sociale hervormers aandacht kregen voor de schadelijke gevolgen van industriële arbeid, in Nederland al zo'n halve eeuw eerder. Het was dus geen uitvinding van feministen. Zij onderscheidden zich wel daarin dat ze de zedelijkheid niet gebruikten als argument om fabrieksarbeid van vrouwen zo veel mogelijk uit de wereld te helpen - zoals sociale hervormers wilden - maar dat ze pleitten voor betere lonen en arbeidsomstandigheden voor fabrieksarbeiders. Wie konden daar beter voor zorgen dan vrouwen uit de burgerij? Voor hen moesten er juist meer beroepsmogelijkheden komen, omdat ze nu vaak tot ledigheid en 'beuzelarijen' veroordeeld waren. Zo sneed het mes aan twee kanten.

Ook het sociaal-liberale streven naar sociale wetgeving dat als effect had dat vrouwenarbeid nog meer werd gemarginaliseerd, wordt in het boek niet genoemd, terwijl dat streven naar mijn mening de contrasterende achtergrond vormde van de Tentoonstelling. Grever en Waaldijk zoeken dat contrast toch weer bij de sociaal-democraten. Helaas, want de pogingen van de laatsten om de Tentoonstelling voor eigen propagandadoeleinden te gebruiken zijn in de oudere literatuur al buitenproportioneel met aandacht beloond. Ook jammer is dat de schrijfsters met die propaganda meegaan in het klakkeloos overnemen van de dichotomie tussen 'gefortuneerde' en 'miskeerde' vrouwen als een wezenlijk onderscheid tussen vrouwen (p. 251). Jammer, omdat ze in het

boek een schat aan materiaal aandragen voor een andere visie. Enerzijds maken zelfbewuste arbeidsters als de naaister Roosje Vos en de diamantbewerkster Betje de Beer-Lazarus een allesbehalve 'misdeelde' indruk. Aan de andere kant was Annette Versluys-Poelman, een van die vermaledijde 'burgerlijke feministen' alles behalve 'gefortuneerd': zij kon zich niet veroorloven geld toe te leggen op de uitgave door uitgeverij Versluys van de Congresverslagen van de Tentoonstelling. De auteurs halen voorbeelden aan waaruit inderdaad blijkt dat een aantal organisatrices weinig inlevingsvermogen in de economische omstandigheden van anderen hadden. Maar dat lijkt me nog geen reden om toch maar weer Roland Holst en Troelstra gelijk te geven. Ik krijg eerder de indruk dat er veel vrouwen meededen die niet hoorden tot de groep van al eerder bestuurlijk actieve feministes, vrouwen voor wie het werken aan de Tentoonstelling de eerste maatschappelijke ervaring buiten de eigen kring was. Maar ook dat zou verder onderzocht moeten worden en ook daarvoor kan het boek van Grever en Waaldijk de inspiratie bieden.

Ulla Jansz